

Så kan vi lära oss av Goebbels propaganda

Publicerat 2010-10-22 09:36

Filmen "Jud Süss" blev ett av Tredje rikets mest subtila propagandanummer i hetsen mot judarna. Vi bör se och lära av den som exempel på hur rasismens "bakgrundsbrus" fungerar. Det skriver Henrik Arnstad inför premiären på "I onskans tjänst".

Söndagen den 18 augusti 1940 var Joseph Goebbels överlycklig i dagboken: "En gigantisk succé! Ett mästerverk! Precis den typ av antisemitisk film vi vill ha." Ämnet för Nazi-Tysklands propagandaministers glädje var filmen "Jud Süss", som föregick Förintelsen. Men historien om filmen, dess medverkande och betydelse angående utrotningen av Europas judar är mer komplex än vad uttanpåverket låter oss ana. Filmen är en dagsaktuell del av den tyska minneskulturen angående Tredje riket. Nyligen gjordes en ambitiös dokumentär om dess regissör och i dagarna är det svensk premiär för spelfilmen "I onskans tjänst", som handlar om produktionen av "Jud Süss".

Historien om "juden Süss" har sin verklighetsbakgrund i 1700-talets tyska hertigdöme Württemberg. Den judiske bankiren Joseph "Süss" Oppenheimer blev finansiell rådgivare åt hertig Karl Alexander. När hertigen avled drabbades Oppenheimer av den antisemitiska vreden och hängdes under förnedrande former i Stuttgart (hans lik fick hänga kvar i en järnbur i sex år). Denna historia har sedan tolkats på olika sätt. År 1827 dök den upp i en novell, som på 1900-talet uppmärksammades av den tyskjudiske författaren Lion Feuchtwanger. Dennes roman "Jud Süss" utkom 1925 och blev en internationell bästsäljare. Oppenheimer skildrades som hjälte och budskapet var alltså projudiskt. När nazisterna kom till makten 1933 brändes Feuchtwangers bok och han själv flydde till USA. Året därpå gjordes en brittisk filmatisering av "Jud Süss". En av dem som såg denna brittiska film var Nazi-Tysklands nyutnämnde propagandaminister Joseph Goebbels, som bland annat fängslades av avrättningsscenen. Tanken föddes hos den fanatiska antisemiten Goebbels, angående en annan tolkning av Oppenheimers historia.

Vår bild av Goebbels färgas av den bleka gestalt han gjorde offentligt. En liten, mager man som gällt proklamerade det "totala kriget" 1943, efter Röda arméns seger i Stalingrad. Detta är en felaktig bild. Goebbels var utomordentligt skicklig och långt före sin tid vad gäller arbetsinsatsen. Talande är hans instruktioner angående de nazityska radiosändningarna:

"Bli aldrig långtråkiga! Bli aldrig utdragna! Ge aldrig lyssnarna färdiga budskap! Tro aldrig att det bästa sättet att tjäna Riket är att spela marschmusik kväll efter kväll.

Radiosändningarna ska vara] moderna, aktuella och intressanta!"

Gång efter annan förmedlas i dag bilden av den nationalsocialistiska eliten som en samling galningar. Adolf Hitler var den ständigt skrikande "böhmske korpralen" (trots att han inte alls kom från Böhmen), den högskoleutbildade agronomen Heinrich Himmler hånas som "misslyckad hönsfarmare" och den nazityska propagandan skildras som ett evighetslångt stöveltramp. Utifrån citatet ovan ser vi att så inte var fallet. Goebbels var ytterst medveten om den välfungerande propagandans behov av subtila budskap för att locka publik. Det var därför han blev stormförtjust i filmen.

"Jud Süss" 1940. Det är nämligen en mycket välgjord produktion, i all sin hemsighet (särskilt förskräcker användandet av gettojudar från Prag som statister). Än i dag fångar "Jud Süss" tittaren. Den har ett välskrivet manus, suggestiv regi och utmärkta skådespelarinsatser.

Huvudpersonen – juden Oppenheimer – är inte alls något listande kreatur, som man kan tro utifrån fördomar om Goebbels propaganda. I stället är han smart, charmig och driftig. Men under denna yta döljer han intriger – för att släppa in "den judiska ohyrn" i samhället.

Häri ligger det intelligent konstruerade antisemitiska budskapet. Häri ligger förklaringen till att "Jud Süss" – till skillnad från andra samtida propagandafilmer som "Den evige juden" – blev en succé i hela det tyskkontrollerade Europa. Det var helt enkelt en spännande film som människor var villiga att betala för att se. Över 20 miljoner personer köpte en biobiljett. Efter premiären på Venedigs filmfestival i september 1940 jublade Joseph Goebbels. Det nazityska ledarskiktet – som tidigare varit skeptiskt inför konceptet med subtil propaganda – ändrade sig. Himmler beordrade att varje medlem av SS, Gestapo och polisen skulle se "Jud Süss".

Filmen har kopplingar till Sverige. Dels inspirerades Goebbels av den svenska antisemitiska filmen "Pettersson & Bendel" från 1933, dels spelades den kvinnliga huvudrollen i "Jud Süss" av den svenska skådespelerskan Kristina Söderbaum (1912–2001) från Stockholm. Söderbaum framstår i filmen som den rena, ariska kvinnan. Hon våldtas av

juden Oppenheimer och begår därefter självmord. Ett offer för judarnas hemskhet.

Söderbaum var för övrigt gift med filmens regissör Veit Harlan, som efter kriget sökte bygga upp en offermytologi kring sig själv. Han påstod att han skulle ha blivit skjuten om han inte gjort "Jud Süß" – något som inte finner stöd i källmaterialet. Tvärtom ska Harlan ha varit entusiastisk kring arbetet och enbart klagat över budgeten.

Denna offermytologi har även smittat filmen "I onskans tjänst", som nu har svensk premiär. Den handlar om mannen som spelade Oppenheimer, skådespelaren Ferdinand Marian (1902–1946). Filmen har en del förtjänster på det moralfilosofiska planet. Men den förvrider historiska fakta för att förstärka bilden av tyskarna som kollektiva offer för nazismens ondska. Bland annat presenteras Marians fru – felaktigt! – som judinna. Marian själv grips i filmen "I onskans tjänst" av vånda inför sin antisemitiska insats och begår självmord. I verkligheten fortsatte han göra filmer i Nazi-Tyskland efter "Jud Süß" (bland annat spelade han i "Münchhausen" 1943) och dog 1946 i en vanlig bilolycka. Bilden av tyska folket som offer för den nazistiska diktaturen ifrågasätts av modern forskning. I stället framhävs den folkliga entusiasm som hyllade nazistregimen, inte minst 1940 då "Jud Süß" hade premiär. Tyskarna hade besegrat stormakterna Frankrike och Storbritannien på kontinenten och framstod som oöverbundna.

Efter kriget åtalades regissören Veit Harlan för brott mot mänskligheten, som en del av den tyska avnazifieringsprocessen. Detta utifrån Förintelsen, som startade sommaren 1941, det vill säga samtidigt som "Jud Süß" gjorde sitt triumftåg i Europa. Dock blev filmen den 14 februari 1941 förbjuden att visas i Sverige – till skillnad från andra tyska propagandafilmer som "Sieg im Westen" och "Feldzug in Polen". Men Harlan frikändes efter kriget – och kunde fortsätta sin karriär (i filmdata-basen Imdb finns elva titlar av honom gjorda efter 1945, många av dem med svenska titlar och innehållande hans svenska hustru i rollistorna).

Men vilken roll spelade "Jud Süß" angående Förintelsen? Filmen visades exempelvis för blivande koncentrationslägervakter, för att intensifiera deras judehat. Detta skildras överdrivet och fånigt i filmen "I onskans tjänst" – vakterna förvandlas till brölrande nazistgrisar. Vi kan bara gissa angående de verkliga effekterna, saken är svår att undersöka vetenskapligt.

Angående tyska folket var antisemitismen 1940 sedan länge välplanerad. Hetsen mot judarna startade omedelbart när nazisterna tog över sju år tidigare. År 1938 mördades tyska judar under Kristallnatten. Det är alltså osannolikt att "Jud Süß" skulle ha haft någon avgörande roll i Tyskland. Men filmen visades i hela det tyskkontrollerade Europa. Och enbart en bråkdel av de judar som mördades i Förintelsen var tyskar. De flesta kom från andra länder. Här kan vi ana att "Jud Süß" hade effekt. Filmen gick för fulla hus i Tjeckoslovakien, Polen, Danmark, Nederländerna, Belgien och Luxemburg. Allra störst intryck verkar den ha gjort i Ungern och Frankrike. "Jud Süß" blev ett bidrag till vad Uppsalahistorikern Karin Kvist Geverts benämner "det antisemitiska bakgrundsbruset". Ett ständigt mummel av röster och propaganda, som envist hamrade in bilden av juden som ett onskfullt annat. Vilket gjorde det möjligt att bekvämt blunda då den judiske grannen rånades på bostad, tillhörigheter och människovärde samt stoppades in i en skramlande tågagn på väg österut. Att slutstationen hette Auschwitz-Birkenau behövde ingen veta. Minneskulturen kring "Jud Süß" är alltså i högsta grad levande i Tyskland, trots att filmen är totalförbjuden i landet (den kan å andra sidan beställas från Amazon.com). Spelfilmen "I onskans tjänst" och dokumentären om regissören Veit Harlan – engelsk titel "Harlan, in the shadow of the jew Süß" – är bara två exempel. Regissören till dokumentären utkom för några år sedan med bokverket "The film minister".

Goebbels and the cinema in the 'Third reich'.

I dagarna kommer även den svenska boken "Joseph Goebbels" skriven av militärhistorikern Lars Ericson Wolke. Detta väcker en svårare fråga. Hur kan vi tolka dagens danska Muhammedteckningar, svenska rondellhundar och "burkadebatt" utifrån erfarenheten med filmen "Jud Süß"? Håller vi på att skapa ett eget nutida bakgrundsbrus, angående muslimer? Vad har vi egentligen lärt oss av erfarenheten av Joseph Goebbels och hans propaganda?

Henrik Arnstad, författare och historiker
kulturdebatt@dn.se

© Detta material är skyddat enligt lagen om upphovsrätt.